

Maharashtra Board Class 12 Economics 2024 Code : 905 (J) Question Paper with Solutions

Time Allowed :3 Hours

Maximum Marks :80

Total Questions :53

General Instructions

सूचना :

1. सर्व प्रश्न सोडविणे अनिवार्य आहे.
2. आवश्यक आणि टिकाणी कोटेक / आंकलन करा.
3. उठव्या बाबूचे आणि प्रश्नांचे पूर्ण गुण दर्शवितात.
4. सर्व मुख्य प्रश्नांचे उत्तर नवीन पानावर लिहावे.

1. योग्य पर्याय निवडून वाक्ये पूर्ण करा :

(अ) सूक्ष्म अर्थशास्त्रातील विस्लेषणात वापरली जाणारी पद्धत.

- (अ) राक्षी पद्धत
(ब) सामान्य पद्धत
(क) विभागीय पद्धत
(ड) सर्वसमावेशक पद्धत

Correct Answer : (ड) सर्वसमावेशक पद्धत

Solution :

सूक्ष्म अर्थशास्त्रातील विस्लेषणात सर्वसमावेशक पद्धत वापरली जाते, जी प्रत्येक घटकाचा प्रभाव समजून घेते. ही पद्धत अर्थव्यवस्थेतील विविध घटकांच्या परस्पर संबंधांचा तपशीलवार अभ्यास करण्यास मदत करते.

Quick Tip

सर्वसमावेशक पद्धतीमध्ये प्रत्येक घटकाचा अर्थशास्त्रावर होणारा प्रभाव अधिक विचारला जातो, ज्यामुळे मोठ्या प्रमाणावर परिणामांची मोजणी केली जाऊ शकते.

2. असंधित नाणेबाजारात पूंजील थकबाकी कारक तत्वास प्राप्त करणे.

- (अ) सावकार
(ब) व्यापारी बँका

- (क) हुंडी
(ड) फिक्सड

Correct Answer : (क) हुंडी

Solution :

असंधित नाणेबाजारात थकबाकी मिळवण्यासाठी हुंडी मुख्य घटक आहे. यामध्ये व्यापारी किंवा सावकार हे थकबाकी तारणेकरिता आवश्यक असतात. पूंजी व्यवस्थापनातील एक महत्त्वाची बाब म्हणजे हुंडीचा वापर, जी व्यापारी आणि अन्य आर्थिक घटकांसाठी पूंजी मिळवण्याचे एक प्रभावी साधन आहे.

Quick Tip

हुंडी एक प्रकारचा कर्जाचा करार आहे जो नाणेबाजारातील व्यक्तींना किंवा संस्थांना त्वरित कर्ज मिळवण्यास मदत करतो.

3. सरकारच्या ऐतिहासिक कामामध्ये जुनीलरूपी कामे देतील.

- (अ) सावकार
(ब) शिक्षण व आरोग्य सेवा
(क) सामाजिक सुरक्षा उपयोजन
(ड) कर संकलन

Correct Answer : (ड) कर संकलन

Solution :

सरकारच्या ऐतिहासिक कामामध्ये कर संकलन महत्त्वाची बाब आहे, कारण सरकार जनतेसाठी आवश्यक सेवा आणि सुविधांसाठी निधी मिळवण्याचा मुख्य मार्ग म्हणून कर संकलनाचा वापर करते. कर संकलन ही सरकारच्या वित्तीय धोरणाचा एक महत्त्वाचा भाग आहे.

Quick Tip

सरकारला आवश्यक कार्यक्षमता आणि विकास साधण्यासाठी कर संकलन आवश्यक आहे. हे सर्व-सामान्य नागरिकांवर परिणाम करतं आणि समाजातील असमानता कमी करण्याचा उद्देश ठरवतो.

4. निर्णयांचे महत्त्वाचे विश्लेषण पद्धती शोध.

- (अ) भविष्यातील पूर्वनिर्माण कार्यकारण
(ब) भावनाबद्धता आणि मोचन कार्यकारण

- (क) योगदृष्टतेची आशा आणि निर्णयाचे कार्यकारण
(ड) निर्णयांचे गुणवत्ता वापरासाठी केला जातो

Correct Answer : (ड) निर्णयांचे गुणवत्ता वापरासाठी केला जातो

Solution :

निर्णयांचे महत्त्वाचे विश्लेषण पद्धती म्हणजे योग्य विचार आणि योग्य मूल्यांकनाच्या मदतीने निर्णय घेणे, ज्यात विविध घटक आणि त्यांच्या परस्पर क्रियांचा समावेश असतो.

Quick Tip

निर्णय घेतताना गुणात्मक आणि मात्रात्मक घटकांचा विचार महत्त्वाचा असतो, तसेच त्याच्या कार्यक्षमतेवर प्रभाव पडतो.

5. रक्तपेढी (Blood Bank) हे याचे उदाहरण आहे.

- (अ) स्थिर उपयोगिता
(ब) ज्ञान उपयोगिता
(क) सेवा उपयोगिता
(ड) काल उपयोगिता

Correct Answer : (क) सेवा उपयोगिता

Solution :

रक्तपेढी म्हणजे सेवा उपयोगिता जिथे जीवनदायिनी सेवा पुरवण्यासाठी रक्त गोळा करण्याचे कार्य महत्त्वाचे आहे. याचा उद्देश सामान्य लोकांच्या आरोग्याची देखभाल करणे आहे.

Quick Tip

रक्तपेढी हा एक महत्त्वाचा साधन आहे जो रुग्णांच्या जीवनासाठी आवश्यक सेवा पुरवते.

ब. विधानसभा शब्द प्रश्न :

(i) मार्गदर्शक प्रश्न :

उत्पादन मापणी, अप्रत्यक्ष मापणी, संमिश्र मापणी, बाजार मापणी

Solution :

उत्पादन मापणीमध्ये इतर सर्व मापण्यांच्या पद्धतींचा विचार केला जातो, ज्यात अप्रत्यक्ष मापणी, सं-मिश्र मापणी आणि बाजार मापणी यांचा समावेश होतो. प्रत्येक पद्धत एक विशिष्ट दृष्टिकोन आणि क्रीतीकरणाच्या संदर्भात महत्त्वपूर्ण असते.

Quick Tip

उत्पादन मापणीच्या विविध पद्धतींमुळे अर्थशास्त्राच्या विविध दृष्टिकोनातून समजून घेता येतो, आणि त्याचा प्रभाव आर्थिक विकासावर होतो.

राष्ट्रीय उत्पन्नाची विविधता :

(ii) आर्थिक वर्धन, पैसा खर्च केलेले मूल्य, धीर संकल्पना, प्रवाही संकल्पना

Solution :

राष्ट्रीय उत्पन्नाच्या विविधतेचे माप आर्थिक वर्धनाच्या तत्त्वावर आधारित असते, ज्यामध्ये उत्पन्न, आर्थिक धोरणे आणि लोकांच्या जीवनमानाचा विचार केला जातो.

Quick Tip

आर्थिक वर्धन ही राष्ट्रीय उत्पन्नाच्या विविधतेची मोजणी करण्याची महत्त्वाची पद्धत आहे. यामुळे एकूण आर्थिक वाढ आणि समाजातील समृद्धी याचे योग्य मूल्यांकन करता येते.

अंदाजपत्रकांचे प्रकार :

(iii) विविध अंदाजपत्रक

तूटने अंदाजपत्रक, उत्पादनाचे अंदाजपत्रक, समष्टित अंदाजपत्रक, शिल्लक अंदाजपत्रक

Solution :

अंदाजपत्रकाचे प्रकार विविध असतात, ज्यामध्ये तूटने अंदाजपत्रक, उत्पादनाचे अंदाजपत्रक, समष्टित अंदाजपत्रक आणि शिल्लक अंदाजपत्रक यांचा समावेश होतो. प्रत्येक प्रकाराचे महत्त्व असते आणि ते प्रकल्पांच्या आणि आर्थिक धोरणांच्या कार्यक्षमतेवर परिणाम करतात.

Quick Tip

अंदाजपत्रकात लागणाऱ्या खर्च आणि उत्पन्नाचे गणित योग्य प्रकारे मांडले जातात. हे विविध आर्थिक धोरणे आणि प्रकल्पांच्या यशासाठी महत्त्वाचे असते.

कार्यकारी पदवडरी :

(iv) पेटंट, ओपेएफसी (OPEC), स्वामित्व, कौशल्य

Solution :

पेटंट, ओपेएफसी (OPEC), स्वामित्व आणि कौशल्य यांचा कार्यकारी विभागाशी संबंधित असतो, जिथे तंत्रज्ञान, संशोधन, आणि यशाचे मूल्यांकन केले जाते. स्वामित्व आणि कौशल्य ही उत्पादकता आणि विकासाचे प्रमुख घटक आहेत.

Quick Tip

कार्यकारी पदवडरी मध्ये पेटंट आणि ओपेएफसी या घटकांचा समावेश तंत्रज्ञान आणि संशोधन यासाठी महत्त्वाचा असतो. हे एकूण व्यवस्थापन प्रक्रियेचा प्रभाव वाढवते.

वित्तीय मालमत्ता :

(v) रोखे, भूमि, सरकारी रोखे, खयलन रोखे

Solution :

वित्तीय मालमत्ता मध्ये सरकारी रोखे हे एक महत्त्वाचे घटक आहेत. सरकारी रोखे किंवा बॉन्ड्स विविध वित्तीय संस्थांद्वारे जारी केले जातात आणि अर्थव्यवस्थेतील पूंजी वर्धनासाठी महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावतात.

Quick Tip

सरकारी रोखे हे सरकारच्या आर्थिक धोरणांचे प्रतिबिंब असतात, आणि हे खूप विश्वासाह असल्याने विविध वित्तीय संस्थांना आकर्षित करतात.

(क).आर्थिक परिभाषिक शब्द :

(i) किंमत स्थिर असतानाही घटकांतून बदलांचा परिणाम म्हणजे आर्थिक परिभाषा.

Solution :

आर्थिक परिभाषेतील बदलांना विशेषतः याबद्दल विचारले जाते की ग्राहकांना वेगळ्या किमती आकारण्यात येणार असल्यास, त्याचे परिणाम त्याच वस्तु किंवा सेवेला वेगवेगळ्या किमतीवर प्राप्त करणे. यामध्ये जादा किमती आकारणे, वस्तुच्या वापराचा संदर्भ असतो.

Quick Tip

समान वस्तु किंवा सेवेला वेगळ्या किमती आकारणे त्यात आर्थिक समतोल आणि बाजारातील प्रतिस्पर्धा यांचा विचार करतो.

(ii). मानगिणुसार पैसे काढला जाण्याची देणी.

Solution :

माणगीद्वारे पैसे काढला जाण्याची देणी म्हणजे आर्थिक बाजारातून पैसे वापरण्याची पद्धत. यामध्ये वस्त्र, कारखाने इत्यादींच्या किमतीतील बदलांचा परिणाम होतो.

Quick Tip

माणगीद्वारे पैसे काढण्यासाठी विविध आर्थिक धोरणांचा उपयोग केला जातो, जो एकूण बाजाराच्या आर्थिक सुसंवादावर परिणाम करतो.

(iii). एकाच वस्तु व सेवेतील ग्राहकांना वेगळ्या किमती आकारणे.

Solution :

आर्थिक बाजारात एकाच वस्तु व सेवेतील ग्राहकांना वेगळ्या किमती आकारणे याला "विविध किमत धोरण" म्हणतात. यात बाजारातील स्थिती आणि ग्राहकांची गरज पाहता किमतींचा बदल होतो.

Quick Tip

विविध किमत धोरण बाजारातील स्पर्धा आणि ग्राहकाच्या खरेदी क्षमतेनुसार आकारले जाते.

(iv). एक जादा नामांकित उत्पादन केल्यानंतर एकूण खर्चात होणारी वृद्धि.

Solution :

जादा नामांकित उत्पादन केल्यानंतर एकूण खर्चांमध्ये वाढ होणे हा एक सामान्य आर्थिक घटना आहे, ज्यामुळे उत्पादन प्रक्रिया किंवा सेवा खरेदीत वाढ झाल्यामुळे खर्च अधिक होतात.

Quick Tip

जादा नामांकित उत्पादन आर्थिक प्रक्रियेतील खर्च नियंत्रित करण्यासाठी महत्त्वपूर्ण आहे, त्याने एकूण खर्चात होणारी वाढ थांबवली जाऊ शकते.

(v). फ्रसत उत्पन्नाच्या बदलाला परिणामी मार्ग म्हणून माणिकित मापांकित मूल्य अधिक वाढ.

Solution :

फ्रसत उत्पन्नाच्या बदलाला परिणामी मार्ग म्हणून माणिकित मापांकित मूल्य अधिक वाढ. यामध्ये उत्पादनाच्या किमतींमध्ये महत्त्वपूर्ण बदल होतो. हे एक सामान्य आर्थिक घटक आहे, ज्यामुळे खर्च वाढतात.

Quick Tip

फ्रसत उत्पन्नाच्या बदलाने आर्थिक दृष्टिकोनातून बाजाराच्या संतुलनावर परिणाम होतो.

(ड). संबंध पूर्ण करा :

(i). सर्वसाधारण समतोल : स्थूल अर्थशास्त्र :: _____ : सूक्ष्म अर्थशास्त्र.

Solution :

सर्वसाधारण समतोल म्हणजे एक अशी अवस्था जेव्हा बाजारात सर्व घटक एका संतुलित स्थितीत असतात. याचा सूक्ष्म अर्थशास्त्राच्या नजरेतून विचार केला जातो.

Quick Tip

सर्वसाधारण समतोल साधण्यासाठी, उत्पादन, मागणी आणि पुरवठ्याचा विचार एकत्र केला जातो.

(ii). उत्पादन प्रक्रिया : _____ : उत्पादन प्रक्रिया : धातक प्रक्रिया.

Solution :

उत्पादन प्रक्रिया म्हणजे कच्च्या मालाच्या परिष्कृत प्रक्रिया ज्यामध्ये त्याचे विविध रूपांतरण केले जातात, ज्याने अंतिम उत्पादन तयार केले जाते.

Quick Tip

उत्पादन प्रक्रियेत कच्च्या मालाचे रूपांतरण आणि त्याचे अंतिम उत्पादन तयार करणे महत्त्वाचे आहे. यामध्ये अनेक तंत्रज्ञानाचा समावेश होतो.

(iii). रूप उपयोगिता : परिणार : _____ : डॉकर.

Solution :

रूप उपयोगिता ह्या अर्थशास्त्राच्या पद्धतीत वापरकर्त्याच्या उपभोक्त्याच्या आनंदाच्या विश्लेषणास संदर्भित करते. परिणार म्हणून डॉकरने उपभोक्त्याचे मूल्य मापले जाते.

Quick Tip

उपभोक्ता अधिकतम आनंद मिळविण्यासाठी वस्त्र व सेवा याच्या मूल्य मापणीचे महत्त्वपूर्ण विश्लेषण केले जाते.

(iv). संपूर्ण लवचिक मापणी : $Ed = \infty ::$ _____ : $Ed = 0$.

Solution :

संपूर्ण लवचिक मापणी म्हणजे वस्त्र किंवा सेवेच्या मूल्याचा निर्धारण करण्यासाठी वापरल्या जाणाऱ्या मापांचा समावेश. $Ed = \infty$ हे सांगते की वस्त्र किंवा सेवेच्या किमतीचे पर्यावरणीय आणि इतर बदलांवर अनुकूल असतो. $Ed = 0$ म्हणजे वस्त्र किंवा सेवेच्या किमतीचे परिणाम वाळवलेले असतात.

Quick Tip

संपूर्ण लवचिक मापणी सहसा मूल्य माप आणि वस्त्राच्या मूल्याचा संबंध दर्शवते.

(v). पुस्तकातील बदल :: इतर शक्यत : पुस्तकमाध्यम बदल.

Solution :

पुस्तकातील बदल दर्शवितो की वस्त्र किंवा सेवेच्या उत्पादनाच्या आणि वितरणाच्या प्रक्रियेत वेळोवेळी मूल्य घटक बदलत असतात. इतर शक्यतांमध्ये शासकीय हस्तक्षेप, श्रमिक व्यवहार इत्यादी बदल घडू शकतात.

Quick Tip

उत्पादन प्रक्रियेत बदल होणे आणि मूल्य घटकांमध्ये फेरफार हे एक स्वाभाविक भाग आहे. हे व्यवस्थापनाच्या रणनीतीवर प्रभाव टाकतात.

2.(अ) (i). मनीची वहन वाजव करन निव्वल लेखाचं गरज पूर्ण केली.

Solution :

वस्त्र उद्योगाचा अभ्यास करत असताना उत्पादन व्यवस्थापनाच्या सखोल तपासणीसाठी आणि उत्पादनाची गुणवत्तेची मान्यता दिली जाते. हे अंतर्गत कार्यात नियंत्रण साधण्याच्या दृष्टीने आवश्यक आहे.

Quick Tip

उत्पादनाची सेवा तपासणी करत असताना तिच्या उत्पादन क्षमता आणि इतर मानकांचा मूल्यांकन करता येते, हे काम अत्यंत महत्त्वाचे आहे.

(ii). रुचेचे बडले लायन्स पेक्षा देशातील आणि देशाबाहेरील एकत्रित समभाग आणि कर्ज अशी दोनही तीव्रदिकांच्या निधीच्या बाजारात गुंतवणूक.

Solution :

रुचेचे बडले लायन्स पेक्षा देशातील समभाग आणि कर्ज असलेल्या संदर्भातून व्यापार, वित्तीय योजनांची कार्यक्षमता व भविष्याचे दृष्य विचारले जाते. ह्या संदर्भात उच्च दर्जाच्या उधारीची प्राप्ती होईल.

Quick Tip

आर्थिक प्रकल्प आणि शाश्वत व्यापार यासाठी फंडिंग व्यवस्थापनाच्या महत्वाच्या भूमिका आहेत.

(iii). कोरोना महामारीच्या काळात मास्क वापरणे सक्तीचे केलेने मास्क तयार करणाऱ्या कारखान्यातील श्रमिकांची मागणी वाढली.

Solution :

कोरोना महामारीच्या काळात मास्कची आवश्यकता प्रचंड प्रमाणात वाढली. त्यामुळे मास्क तयार करणाऱ्या कारखान्यातील श्रमिकांची मागणी मोठ्या प्रमाणात वाढली. हा एक संकटकाळ होता ज्यामध्ये कारखान्यांच्या उत्पादनाची कार्यक्षमता वाढवली.

Quick Tip

कोविड-१९ महामारीत आवश्यक वस्तु उद्योगांच्या उत्पादनाची मागणी अत्यधिक वाढली आणि त्यासोबत श्रमिकांची आवश्यकताही वाढली.

(iv). महाराष्ट्राने पंजाबकडून गहू खरेदी केला.

Solution :

महाराष्ट्र राज्याने गहू खरेदी करण्यासाठी पंजाब राज्याकडून गहू विकत घेतले. हे गहू कमी उत्पादनाच्या कालावधीत, इतर राज्यांतील मागणीच्या समाधानासाठी खरेदी केले गेले होते.

Quick Tip

कमी उत्पादनांच्या हंगामामध्ये इतर राज्यांमध्ये खाद्यसाखळीच्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी गहू इतर राज्यांतील शेतकऱ्यांकडून खरेदी केले जातात.

(v). जागीला राज्यसहकारकुन देणसा र 4000/- मिनीटोंतून दिला.

Solution :

जागीला राज्याच्या सहकारक प्रणालीद्वारे 4000/- देणसा मिळवला गेला. या देणसाचे प्रमुख उद्दिष्ट शेतकऱ्यांच्या जीवनस्तरात सुधारणा करणे आणि विविध सरकारी योजनांचा लाभ पोहोचवणे होता.

Quick Tip

राज्यसहकार योजना शेतकऱ्यांच्या उत्पन्न वाढवण्याच्या उद्देशाने विविध प्रकारच्या सहाय्यक योजनांचा लाभ देती आहे.

(ब). फरक स्पष्ट करा (कोणतेही तीन) :

(i). आवर्ती ठेवी आणि मुदत ठेवी .

Solution :

आवर्ती ठेवी आणि मुदत ठेवीमध्ये फरक असतो. मुदत ठेवी एक निश्चित कालावधीसाठी असते, जी निश्चित कालावधीनंतर परत केली जाते. आवर्ती ठेवी नियमित अंतराने भरण्याचा पर्याय देते.

Quick Tip

आवर्ती ठेवी खात्याच्या वापरकर्त्यास आपल्या बचतीसाठी व्याज मिळविण्याचा आणि त्याच वेळी आपल्या आर्थिक योजनांचा व्यवस्थित कार्यान्वयन करणारा मार्ग मिळवतो.

(ii). एकरूप उपयोगिता आणि सीमांत उपयोगिता

Solution :

एकरूप उपयोगिता आणि सीमांत उपयोगिता यामध्ये फरक आहे. एकरूप उपयोगिता एका वस्तुच्या उपभोगावर आधारित असते, ज्याचा स्थिर व बदलत नाही असा उपयोग किमान किमान ठेवतो. सीमांत उपयोगिता जी वस्तु कमी वापरली जात असताना चांगली किंवा कमी असलेली असू शकते.

Quick Tip

एकरूप उपयोगिता आणि सीमांत उपयोगिता यामध्ये मूलतः फरक असतो. एकरूप उपयोगिता प्रत्येक क्षणी एकाच प्रमाणात असेल, पण सीमांत उपयोगिता घटते किंवा वाढते.

(iii). संपूर्ण लाभवृद्धि आणि संपूर्ण अल्वाबांक लाभवृद्धि

Solution :

संपूर्ण लाभवृद्धि आणि संपूर्ण अल्वाबांक लाभवृद्धि यामध्ये फरक आहे. संपूर्ण लाभवृद्धि एका संस्थेमध्ये लागवडीच्या किमतीच्या आधारे प्राप्त होणारे फायदे दर्शविते. संपूर्ण अल्वाबांक लाभवृद्धि त्याच्या कर्मचार्यांच्या क्षमता आणि कंपनीच्या कामकाजी प्रणालीच्या संदर्भात उपयुक्त आहे.

Quick Tip

संपूर्ण लाभवृद्धि, एकाच वेळी संपूर्ण किमतीचे अंदाज दर्शविणारा असतो आणि संपूर्ण अल्वाबांक लाभवृद्धि योग्यतेनुसार कार्यसम्पादन प्राप्त करण्याच्या दृष्टीने महत्त्वाचा असतो.

(iv). किमान निर्देशांक आणि संध्यमाक निर्देशांक

Solution :

किमान निर्देशांक आणि संध्यमाक निर्देशांक यामध्ये फरक आहे. किमान निर्देशांक तेव्हा वापरले जातात जेव्हा आपण कोणत्याही अर्थशास्त्राच्या परिस्थितीत कार्यक्षमता मोजण्याची आवश्यकता असते. संध्यमाक निर्देशांक तेव्हा वापरले जातात जेव्हा आपण अधिक कार्यक्षमतेसाठी विविध परिस्थितींमध्ये माप करीत असतो.

Quick Tip

संध्यमाक निर्देशांक बहुधा छोटे असतात आणि त्याचे मूल्य किमान निर्देशांकाच्या तुलनेत अधिक असते.

(v). अंतर्गत खर्च आणि बाह्य खर्च :

Solution :

अंतर्गत खर्च हा त्या खर्चाचा प्रकार आहे जो एका संस्थेच्या आपल्याच स्रोतांपासून निर्माण होतो, जेव्हा बाह्य खर्च दुसऱ्या पक्षावर आधारित असतो. उदाहरणार्थ, बाह्य खर्चामध्ये अशा सर्व खर्चांचा समावेश होतो जे एका संस्थेने विकत घेतलेले किंवा बाह्य संस्था आणि व्यक्तीला दिलेले असतात.

Quick Tip

अंतर्गत खर्चाचा उपयोग एखाद्या उद्योगाच्या उत्पादन प्रक्रियेसाठी केल्या गेलेल्या खर्चाचा व्यवस्थापनासाठी केला जातो, तर बाह्य खर्चामध्ये विक्रीचा खर्च, भाड्याचा खर्च यांचा समावेश होतो.

3. खालील प्रश्नांचे उत्तर लिहा (कोणतेही तीन) :

(i). मागणीचे कोणतेही चार प्रकार स्पष्ट करा.

Solution :

मागणी म्हणजे किमतीनुसार ग्राहकांची त्याच उत्पादनासाठी असलेली इच्छा. चार प्रकारांमध्ये 'स्वस्थ मागणी', 'अधिक मागणी', 'अल्प मागणी', 'मध्यम मागणी' समाविष्ट आहेत.

Quick Tip

शेतकरी आणि बाजारपेठेमध्ये घटकांच्या आंतरसम्बंधाची लक्षात घेणे महत्त्वाचे आहे. वेगवेगळ्या बाजार व्यवस्थांनी मागणी आणि पुरवठा नियंत्रित केला जातो.

(ii). भारतीय धंडवल बाजारामध्ये कोणतेही चार समस्या स्पष्ट करा.

Solution :

भारतातील धंडवल बाजारामध्ये काही मोठ्या समस्यांचा समावेश आहे. त्याच्या प्रमुख समस्यांचे विश्लेषण खालीलप्रमाणे केले जाऊ शकते :

1. उच्च महागाई :

भारतातील धंडवल बाजारामध्ये उच्च महागाई ही एक मोठी समस्या आहे. यामुळे ग्राहकांची खरेदी क्षमता कमी होऊन खरेदी व विक्री प्रक्रियेला अडथळा येतो. महागाई ही विशेषतः कृषी उत्पादने, इंधन, आणि इतर मुलभूत गरजांच्या वस्तूंमध्ये उच्च असते.

2. उत्पादन आणि पुरवठा यामधील विसंगती :

धंडवल बाजारामध्ये उत्पादनाची कमी आणि वाढीव मागणी यामुळे पुरवठा आणि मागणी यामध्ये एक मोठा फरक निर्माण होतो. यामुळे बाजारातील किमती वाढतात, ग्राहकांची आवश्यकता पूर्ण होणे कठीण होऊ शकते.

3. पायाभूत सुविधा आणि व्यवस्थापनाचा अभाव :

भारतातील धंडवल बाजारामध्ये पायाभूत सुविधांचा अभाव आहे. आवश्यक गोदामे, शीतगृह, परिवहन सुविधा आणि इतर मूलभूत उपायांची कमतरता आहे, जेणेकरून उत्पादन आणि वितरणाच्या साखळीला अडचण येते.

4. व्यापारी मनोवृत्ती :

भारतातील काही बाजारात व्यापारी वाढीव नफ्यासाठी फसवणूक करतात. वस्तूंच्या गुणवत्तेची कमी आणि नफेखोरीच्या उद्देशाने घोटाळे होतात. यामुळे ग्राहकांमध्ये असंतोष वाढतो.

Quick Tip

धंडवल बाजारांमधील समस्यांवर नियंत्रण ठेवण्यासाठी पायाभूत सुविधा आणि प्रादेशिक, राष्ट्रीय स्तरावर व्यापार व्यवस्थापनाची आवश्यकता आहे.

(iii). उपभोगीतेचे कोणतेही चार वैशिष्ट्य स्पष्ट करा.

Solution :

उपभोगिता म्हणजे वापरले जाणारे वस्तू, वस्तू किंवा सेवा. उपभोगिता ग्राहकाची पसंती, आवश्यकता, आणि त्याच्या खरेदी निर्णयांची प्रक्रिया कशी असते हे निर्धारित करते. याचे मुख्य वैशिष्ट्ये पुढीलप्रमाणे आहेत :

1. अस्थिरता :

उपभोगिता वस्तू किंवा सेवांमध्ये अस्थिरता असू शकते. त्याच्या मागणीमध्ये वेगवेगळे बदल होऊ शकतात, जसे की ट्रेंड्स आणि पर्यावरणाच्या बदलामुळे. उदाहरणार्थ, फॅशन इंडस्ट्रीमध्ये हंगामी ट्रेंड्स मुळे उपभोगीतेचे वैशिष्ट्य बदलू शकते.

2. वैयक्तिक आवड :

प्रत्येक ग्राहकाची वैयक्तिक आवड आणि आवश्यकता वेगळी असते. एकाच वस्तूचे विविध लोकांना वेगवेगळ्या पद्धतीने उपभोग करत असतात. उदाहरणार्थ, काही लोक फास्ट फूड आवडतात, तर इतर लोक हेल्दी फूड पसंत करतात.

3. ब्रँड व जागरूकता :

उपभोगिता हे ग्राहकाच्या ब्रँडची जागरूकता आणि त्याच्यावर विश्वासावर आधारित असते. हे ग्राहकाच्या खरेदीच्या निर्णयावर प्रभाव टाकते. ग्राहक एक चांगला ब्रँड अधिक विश्वासाने निवडतो.

4. किंमत आणि गुणवत्तेचा ताळमेळ :

उपभोगिता वस्तूंची किंमत आणि गुणवत्ता यावरही अवलंबून असते. ग्राहकाला उच्च गुणवत्ता आणि किफायतशीर किमतीची अपेक्षा असते. त्यामुळे, उत्पादकांनी ग्राहकांच्या अपेक्षांना ध्यानात ठेवून योग्य किंमत आणि गुणवत्ता दिली पाहिजे.

Quick Tip

उपभोगिता वाढवण्यासाठी, कंपन्यांनी ग्राहकांच्या आवश्यकतांना पूर्ण करणारे उत्पादन आणि सेवा सादर करणे आवश्यक आहे. त्यासाठी, बाजार संशोधन आणि ट्रेंड्सवर लक्ष ठेवणे महत्त्वाचे आहे.

(iv). सार्वजनिक खरेदी आणि होयगणाची कोणतीही चार कारणे स्पष्ट करा.

Solution :

सार्वजनिक खरेदी आणि होयगण प्रक्रिया आर्थिक दृष्ट्या महत्त्वाची आहे. ही प्रक्रिया साधारणतः सरकारी सेवा किंवा मालमत्ता खरेदी करण्यासाठी केली जाते. याचे मुख्य कारणे खाली दिली आहेत :

1. सरकारी सेवांची उपलब्धता :

सरकार काही मूलभूत सेवा जसे की पाणी, रस्ता, आरोग्य, शिक्षण इत्यादी उपलब्ध करून देत असते. या सेवांचा लाभ सामान्य लोकांसाठी आवश्यक असतो, आणि यासाठी सार्वजनिक खरेदी आवश्यक आहे.

2. सर्वसमावेशकता आणि समानता :

सार्वजनिक खरेदी एकसमानतेच्या तत्त्वावर आधारित असते, जेणेकरून समाजातील सर्व स्तरातील लोकांना समान सुविधा आणि सेवांचा लाभ मिळावा. यामुळे समाजातील विषमता कमी होऊ शकते.

3. नागरिकांच्या हिताची रक्षण :

सार्वजनिक खरेदी नियोजित आणि नागरिक यांच्यामधील गुळगुळीत आणि विश्वासाह संबंध तयार करते. सरकारी खरेदीमुळे लोकांच्या हिताचे संरक्षण होते, आणि नागरिकांना उचित खरेदीच्या अधिकाराची खात्री मिळते.

4. मूल्य निर्माण आणि संरक्षित वितरण :

सार्वजनिक खरेदी योजना लोकांच्या आवश्यकतेनुसार अधिक मूल्य निर्माण करू शकतात. सरकारी प्रकल्पामधून काही एकूण आर्थिक लाभ होतो, तसेच लोकांमध्ये समानतेचा गोडवा निर्माण होतो.

Quick Tip

सार्वजनिक खरेदी प्रक्रियेच्या माध्यमातून सरकार उत्पादनांची गुणवत्ता आणि प्राविण्य सुनिश्चित करू शकते. तसेच, यामुळे समाजात न्याय आणि समानता कायम राहते.

(v). स्कूल अशासकीय कायद्यात चार बाबींचे स्पष्ट करा.

Solution :

स्कूल अशासकीय कायद्यात एक पद्धत आहे, जी शाळांच्या कार्यपद्धतीशी संबंधित आहे. अशासकीय कायदा शाळा आणि विद्यार्थ्यांच्या व्यवस्थापनाचा आधार बनवतो. या कायद्याच्या अंतर्गत विविध कार्ये नियंत्रित केली जातात. शाळेतील खालील चार बाबी महत्वपूर्ण ठरतात :

1. शिक्षण संस्था निर्माण :

अशासकीय कायद्याच्या माध्यमातून शालेय संस्था सुरक्षित, योग्य व कायदेशीरपणे कार्य करू शकतात. यामध्ये शाळांची संरचना, फंडिंग आणि सर्व नियम व प्रक्रिया समाविष्ट आहेत.

2. विद्यार्थ्यांच्या संरक्षणासाठी :

शाळेतील विद्यार्थ्यांना संरक्षित करण्यासाठी अशासकीय कायदा बनवला जातो. शाळांमध्ये विद्यार्थ्यांचा शारीरिक आणि मानसिक संरक्षणासाठी कायदे असतात. या कायद्याने शाळांमध्ये विद्यार्थ्यांच्या हक्कांची संरक्षण करण्याची प्रक्रिया स्पष्ट केली आहे.

3. शिक्षकांची कर्तव्ये आणि अधिकार :

अशासकीय कायद्याद्वारे शिक्षकांची कर्तव्ये व अधिकार ठरवले जातात. यामध्ये शिक्षकांच्या शिक्षणाची गुणवत्ता, विद्यार्थ्यांशी संवाद आणि त्यांचा मार्गदर्शन करण्याची जबाबदारी समाविष्ट आहे.

4. शालेय व्यवस्थापन :

अशासकीय कायद्याद्वारे शाळांच्या व्यवस्थापनाची पद्धत ठरवली जाते. शाळा कोणत्या पद्धतीने कार्य करतील, शालेय कार्यक्रम कसे तयार करतील, आणि शाळेच्या विकासासाठी कोणते नियम लागू होतील हे सर्व कायद्याद्वारे निश्चित केले जाते.

Quick Tip

शाळा अशासकीय कायदानुसारच विद्यार्थ्यांना योग्य शिक्षण देण्याचे कर्तव्य पार करतात, आणि शिक्षकांचे व विद्यार्थ्यांचे हक्क किमान संरक्षित केले जातात.

4. खालील विद्यार्थींशी आपला सहमत आहे की नाही ते स्पष्ट करा (कोणतेही तीन) :

(i). मागील ५ वर्षांच्या कालावधीत भारताचा विदेशी व्यापाराचा रत्नो व दृष्ट पूर्णतः बदल झाला.

Solution :

भारताचा विदेश व्यापार आणि आर्थिक परिस्थिती दर वर्षी बदलत आहेत. गेल्या ५ वर्षांमध्ये भारताने मोठ्या प्रमाणावर विदेश व्यापारी बाजारांमध्ये भागीदारी वाढवली आहे. या काळात, भारताने विविध व्यापारिक देशांसोबत करार केले आहेत, ज्यामुळे व्यापारातील वृद्धी झाली आहे. भारताने रत्न, सोने, आणि इतर खनिज पदार्थांसोबत तंत्रज्ञान आणि औद्योगिक उत्पादने व्यापारात सामील केली आहे.

Quick Tip

अर्थशास्त्राच्या दृष्टीने भारताने व्यापारातील विविध बदलांची विचारसरणी स्वीकारली आहे, जी भविष्यामध्ये भारतासाठी फायदेशीर ठरू शकते.

(ii). स्कूल अर्थशास्त्र हे सूक्ष्म अर्थशास्त्राच्या दृष्टीने महत्त्वाचे आहे.

Solution :

स्कूल अर्थशास्त्राचे अभ्यास हे समाजातील विविध घटकांचे ज्ञान घेत असलेल्या विद्यार्थ्यांना अधिक सुसंगत आणि अचूक बनविते. त्यात त्यांना आधारभूत बाजाराचे परिमाण समजते आणि हे सूक्ष्म अर्थशास्त्राच्या दृष्टीने एक महत्त्वाची कौशल्य असते. सूक्ष्म अर्थशास्त्रातील वस्त्र व वस्त्रांचे मूल्य, श्रमिकांचे उत्पादन, वाणिज्याचे बाजार याबद्दल विचार करणे महत्त्वाचे आहे.

Quick Tip

शाळेतील अर्थशास्त्र शिकणारे विद्यार्थ्यांना जीवनाच्या प्रत्येक पैलूत कामकाजाच्या चांगल्या आणि योग्य पद्धती शिकवता येतात.

(iii). किंमतकारी हे बाजारात एकमेव वैशिष्ट्य आहे.

Solution :

किंमतकारी हे बाजारातील उत्पादनाच्या मूल्याची आधारित एकमेव वैशिष्ट्य आहे. किंमतीच्या वेगवेगळ्या घटकांवर लक्ष केंद्रित केल्यामुळे एक बाजारातील विक्रीतील प्रगतीचा विचार करता येतो. हे निश्चित करणे महत्त्वाचे आहे की किंमत किती खूप आहे व एकाच वस्त्राच्या गुणवत्तेवर कसे परिणाम होईल हे सांगता येते. किंमत आणि व्यापार या घटकांवर व्यापक विचार केला जातो.

Quick Tip

किंमत आणि बाजारातील खेळ, या घटकांची तुलना करतांना, तज्ज्ञांच्या मदतीने अधिक चांगल्या आणि अचूक ज्ञानाची प्राप्ती होऊ शकते.

(iv). कधीकधी उत्पन्नाचे अन्य वैशिष्ट्य आहे.

Solution :

कधीकधी उत्पन्नाचे उत्पादनातील विविध घटकांना जोडले जाते, परंतु एकत्रित ते एकत्र होणार्या उत्पादनांच्या मागणीनुसार बदल होऊ शकतात. यामुळे उत्पादनावर आधारित मागणी आणि किंमतींचे प्रमाण बदलतं. उदाहरणार्थ, काही वेळा ग्राहक उत्पादनाच्या विविध पैलूंवर आधारित निवड घेतात, ज्यामुळे उत्पन्नाचे स्वरूप बदलते.

Quick Tip

उत्पादनाच्या विविध गुणधर्मांच्या समीकरणांमध्ये विचार करतांना, अधिक चांगले निर्णय घेता येतात.

(v). निर्देशांकचे अनेक प्रकार आहेत.

Solution :

निर्देशांक विविध प्रकारांमध्ये विभागले जातात. यामध्ये भौगोलिक निर्देशांक, आर्थिक निर्देशांक आणि सांस्कृतिक निर्देशांक यांचा समावेश होतो. भौगोलिक निर्देशांक पृथ्वीवरील विशिष्ट स्थान दर्शवतात, जसे की अक्षांश आणि रेखांश. आर्थिक निर्देशांक वाणिज्य आणि बाजाराच्या स्थितीचा माप दर्शवतात, जसे की जीडीपी, महागाई दर. सांस्कृतिक निर्देशांक समाजातील विविध परंपरा, भाषा, संस्कृती इत्यादी संबंधित असतात.

Quick Tip

निर्देशांक हे एक प्रकारचे मापदंड आहेत, जे स्थान, आर्थिक व सांस्कृतिक परिस्थितीचे मूल्यांकन करण्यासाठी उपयोगी असतात.

5. (i). खालील तक्त्याचे निरीक्षण करून प्रश्नांची उत्तरे लिहा :

वस्तु	2006 च्या किंमती (P_0)	2011 च्या किंमती (P_1)
a	20	20
b	30	34
c	60	50
d	40	44
e	60	60

प्रश्न :

- किंमत निर्देशांक शोधण्याचे सूत्र लिहा.
- ΣP_0 आणि ΣP_1 च्या किंमती काढा.

3. किमत निर्देशांक (P_0) काढा.

Solution :

(i) किमत निर्देशांक शोधण्यासाठी सूत्र :

$$\text{किमत निर्देशांक} = \frac{\Sigma P_1}{\Sigma P_0} \times 100$$

(ii) ΣP_0 आणि ΣP_1 काढा :

$$\Sigma P_0 = 20 + 30 + 60 + 40 + 60 = 210$$

$$\Sigma P_1 = 20 + 34 + 50 + 44 + 60 = 208$$

(iii) किमत निर्देशांक (P_0) काढा :

$$\text{किमत निर्देशांक} = \frac{208}{210} \times 100 = 99.05$$

Quick Tip

किमत निर्देशांक काढताना, 2006 च्या किमतीला आधार मानून 2011 च्या किमतीच्या तुलना केली जाते.

Solution :

1. ΣP_0 आणि ΣP_1 च्या किमती काढा :

$$\Sigma P_0 = 20 + 30 + 60 + 40 + 60 = 210$$

$$\Sigma P_1 = 20 + 34 + 50 + 44 + 60 = 208$$

2. ΣP_0 आणि ΣP_1 च्या किमती काढा :

$$\Sigma P_0 = 20 + 30 + 60 + 40 + 60 = 210$$

$$\Sigma P_1 = 20 + 34 + 50 + 44 + 60 = 208$$

Quick Tip

किमत निर्देशांक काढताना, 2006 च्या किमतीला आधार मानून 2011 च्या किमतीच्या तुलना केली जाते.

Solution :

1. उपभोक्ताचे कोणतेही चार भिन्नत : स्पष्ट करा.

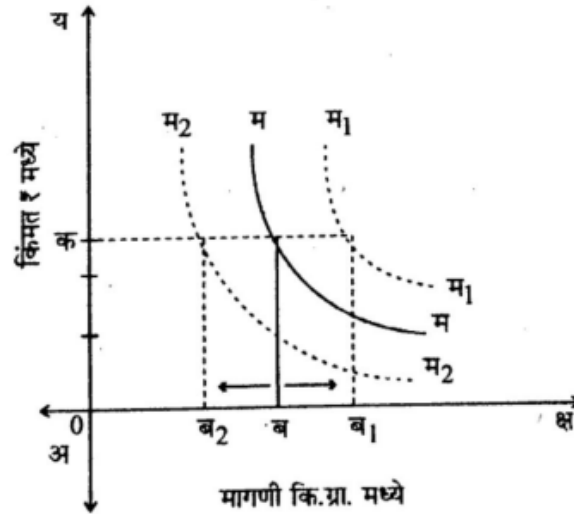
- मागणीची किंमत : यामध्ये एकाच वस्तूची किंमत आणि त्याची मागणी कशी बदलते, हे दर्शवते.
- आरोग्य सेवा : इतर सेवांशी तुलना करत असताना, आरोग्यसेवांचा महत्वाचा भाग म्हणून मागणी विचारली जाते.
- वस्त्र उद्योग : वस्त्रांच्या क्षेत्रामध्ये अधिक मागणी चांगली असते.
- शिक्षण व विकास : शिक्षणाच्या संदर्भात विविध स्तरांवरील मागणी व पूर्ततेच्या दृष्टीने दर बदलतात.

Quick Tip

प्रत्येक क्षेत्रातील मागणी व किंमती यांच्यामध्ये जो संबंध असतो, त्याची नोंद घेतल्याने, ग्राहकांच्या वर्तनाचा अभ्यास करणे सहज होऊ शकते.

(ii) खालील आकृतीचे निरीक्षण करून प्रश्नांची उत्तरे लिहा :

(४)



(१) उजवीकडे स्थानांतरित होणारा मागणी वक्र

(१)

(२) डावीकडे स्थानांतरित होणारा मागणी वक्र

(१)

Solution :

1. उच्चिकडे स्थानांतरीत होणारा मागणी वक्र

- वक्र म1 (M1) दर्शवतो की उच्च किमतीवर कमी मागणी होईल. कमी किमतीवर जास्त मागणी होईल.
- ह्याचा अर्थ असा की वस्तूची किमत वाढली की त्याची मागणी कमी होईल.

2. डाउनकडे स्थानांतरीत होणारा मागणी वक्र

- वक्र म2 (M2) दर्शवतो की जास्त किमतीवर जास्त मागणी होईल. कमी किमतीवर कमी मागणी होईल.
- यामुळे आर्थिक किंवा उत्पादनासंबंधी विशेष माहिती मिळविणे शक्य होते.

Quick Tip

मागणी वक्राच्या स्थानांतरणाने उत्पादनाच्या किमती व त्यावर होणाऱ्या मागणीवर प्रभाव पडतो. मागणी वक्र घसरले किंवा चढले, यावरून सध्याच्या किंवा भूतकाळातील माहितीचा वापर करून अर्थशास्त्र संबंधित विश्लेषण करता येते.

Solution :

1. वस्तूची किमत

- वस्तूची किमत दर्शवते की त्याची मागणी किंवा पुरवठा कसा असतो. जर वस्तूच्या किमतीत वाढ झाली, तर त्या वस्तूची मागणी कमी होईल आणि पुरवठा वाढेल.
- किमतीत घट झाल्यास, मागणी वाढेल आणि पुरवठा कमी होईल.

2. मागणीतील वृद्धी आणि घट किंवा संकलन - अर्थानुसार येस

- मागणीतील वृद्धी आणि घट विविध परिस्थितींवर अवलंबून असते, जसे की ग्राहकांच्या आवडीनिवडी, पर्यायी वस्तूच्या किमती, आणि बाजारातील पूर्तता.
- मागणीला ग्राहकांच्या खरेदी क्षमतेचे आणि पर्यायी वस्तूच्या किमतीचे प्रभाव पडतो.

Quick Tip

मागणीतील वृद्धी आणि घट बाजारातील बदलांवर अवलंबून असते. किमत व आवडींचे संबंध मागणीच्या पातळीवर प्रभाव टाकतात.

(iii). खालिल उत्तरे लिखित प्रश्नांची उत्तरे लिहा :

सर्वसाधारणपणे बाजार हे असे विशिष्ट जागा आहे की जिथे ग्राहक न विक्री आपल्याला वस्तूंची देवाण-घेवाण करतात, तसेच अर्थशास्त्रीय दृष्टिकोनातून बाजार हे संपूर्ण वापरासाठी वस्तू विकल्या जातात. अर्थशास्त्राच्या दृष्टीकोनात विचार केला तर बाजार हे एक किमान नफा एक यशस्वी वस्तू आहे की ज्यात ग्राहक व विक्रेतेप्रमाणे वस्तूंचा आदान-प्रदान करता येतो.

(बाजाराचे नाविन्य “स्थल,” काळ आणि स्पर्धात्मक केले जाते.) स्पर्धात्मक बाजारांमध्ये पूर्ण सन्नाय आणि अर्जन वस्तू ह्या दोन प्रकार आढळतात. पूर्ण सन्नाय होय बाजारातील किमतींची संकलन आहेत. परंतु वर्तमानाच्या बाजारासाठी अर्जन वस्तू चा एकच प्रकार आढळून येतो. तसे मनोबदले, दुवधियधिकार, अंशतः आणि मनोबदलेले स्पर्धा.

सर्वसाधारणतः मनोबदलेचे स्पर्धा हे एक व्यापारिक व्यवस्थापन मोडते प्रमाणभूत आर्थिक असे दाखवते. यामध्ये पूर्णस्पष्टता आणि मनोबदलेची काही वैशिष्ट्ये एकत्रितपणे दाखवते. उत्पादन खर्च आणि विक्री खर्च याबद्दलच्याप्रमाणे मनोबदलेचे स्पर्धेचे लक्षण आहे. उत्पादनाच्या उत्पन्नाचा आणि वापरवलेले वस्तूच्या वादविवादाचे मान्यता देखील.

प्रश्न :

- (१) अर्थशास्त्रीय दृष्टिकोनातून बाजाराची व्याख्या लिहा.
- (२) बाजाराचे वर्गीकरण कसे केले जाते ते लिहा.
- (३) विक्री खर्चबद्दल आपले स्वतःचे विचार लिहा.

Solution :

1. अर्थशास्त्रीय दृष्टिकोनातून बाजाराची व्याख्या :

- अर्थशास्त्रात बाजार हा एक स्थळ आहे जिथे ग्राहक आणि विक्रेते आपापल्या वस्तूंची देवाण-घेवाण करतात. बाजाराच्या व्याख्येत ग्राहक आणि विक्रेत्यांची उपस्थिती असणे आवश्यक आहे.
- बाजाराचे दोन्ही घटक एकमेकांशी संबंधीत असतात. ग्राहकांची मागणी आणि विक्रेत्याची पूर्तता यांचे एकमेकांवर प्रभाव असतो. मागणी वाढली की विक्रेते अधिक वस्तु विकतात आणि त्यासाठी उच्च किमतीचे ठरवले जातात.

Quick Tip

बाजारातील मागणी आणि पुरवठा यांचे परस्पर संबंध बाजाराच्या किमतीवर प्रभाव टाकतात.

2. बाजाराचे वर्गीकरण कसे केले जाते ते लिहा :

- बाजाराचे वर्गीकरण यावर अवलंबून असतो की ते किती प्रकारे कार्यरत आहे, जसे की स्थानिक, राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय बाजार.
- स्थानिक बाजार त्या ठिकाणी सुद्धा कार्य करते जिथे वस्तूंचा व्यापार स्थानिक पातळीवर होतो, तर आंतरराष्ट्रीय बाजार वस्तूंचे व्यापार एकदेशी आणि दुसऱ्या देशांमध्ये करतो.

Quick Tip

स्थानिक, राष्ट्रीय, आणि आंतरराष्ट्रीय बाजार यांचा व्यापार करण्याचे ठिकाण आणि पद्धत वेगवेगळी असते.

3. विक्री खर्चाची आपल्यास स्वीकृती :

- विक्री खर्चाचे निर्धारण ग्राहकांच्या मागणीनुसार होतो. विक्रेत्यांचा उद्देश ग्राहकांना त्या वस्तु सुलभपणे आणि फायदेशीर पद्धतीने विकल्या जातात यावर असतो.
- उत्पादनाची किंमत आणि विक्री खर्च त्या वस्तुच्या उत्पादनाच्या वेळेत व्यापारी व्यवस्थेवर त्यांचे नियंत्रण ठेवतात.

Quick Tip

ग्राहकाची खरेदी व विक्री प्रक्रियेला सुसंगत करण्यासाठी विक्रेत्यांमध्ये प्रतिस्पर्धा आणि त्यांच्यातील प्रभावी प्रस्थापना असणे आवश्यक आहे.

6. सविस्तर उत्तरे लिहा (कोणत्याही दोन) :

(i) मागणीच्या बदलविकतेची संकल्पना स्पष्ट काढून मागणीच्या किंमत बदलविकतेचे प्रकार स्पष्ट करा.

Solution :

मागणीच्या बदलविकतेची संकल्पना किमतीच्या बदलामुळे मागणीवर होणाऱ्या परिणामाचा अभ्यास आहे. म्हणजेच, जेव्हा एखाद्या वस्तूची किंमत वाढते किंवा कमी होते, तेव्हा त्या वस्तूची मागणी कशी बदलते हे पाहणे. मागणीच्या बदलविकतेचे दोन प्रमुख प्रकार आहेत :

- **मूल्य बदलविकता (Price Elasticity of Demand) :** जर किंमत थोडी वाढली तरी मागणीमध्ये मोठा बदल होईल तर ती वस्तू जास्त लवचिक (Elastic) म्हणवली जाते.
- **गैर-मूल्य बदलविकता (Inelastic Demand) :** जर किंमत वाढल्यानंतर मागणीमध्ये फारसा बदल होणार नसेल, तर वस्तू कमीत कमी लवचिक असते.

मूल्य बदलविकता = (वाढ/कमी झालेले प्रमाण मागणीचे)/(वाढ/कमी झालेल्या किमतीचे प्रमाण)
मूल्य बदलविकतेचा महत्वाचा वापर म्हणजे आर्थिक धोरणे, जसे की दरवाढ किंवा घट, जी आर्थिक क्रियाकलापात प्रभाव घालते. उदाहरणार्थ, पेट्रोलियम पदार्थांची किमत वाढल्यास वाहनांची मागणी कमी होईल, जिथे त्या वस्तूची लवचिकता मोठी असेल.

Quick Tip

मागणीच्या बदलविकतेची गणना करून त्या वस्तूच्या किंमत आणि उपलब्धतेचा प्रभाव पाहू शकतो.

(ii) राष्ट्रीय उत्पादनाची संकल्पना स्पष्ट करून राष्ट्रीय उत्पादन यंत्रणा व्यवसायिक वाढवणी स्पष्ट करा.

Solution :

राष्ट्रीय उत्पादन (National Product) हा त्या देशातील सर्व वस्तू आणि सेवांची एकत्रित उत्पादन प्रमाण आहे. ते सर्व उद्योग, कृषी, सेवा क्षेत्र इत्यादींचा समावेश करतात. राष्ट्रीय उत्पादनाची दोन प्रमुख प्रकारे गणना केली जाते :

- **सकल राष्ट्रीय उत्पादन (Gross National Product - GNP) :** हा देशाच्या सर्व वस्तू आणि सेवा उत्पादनाची एकत्रित गणना करते, जरी त्या उत्पादनाच्या स्त्रोत देशाबाहेर असले तरी.
- **नेट राष्ट्रीय उत्पादन (Net National Product - NNP) :** GNP मध्ये दिलेले सर्व गैर-आवश्यक घटक (जसे की Depreciation) वगळले जातात आणि त्यामुळे मिळवलेली शुद्ध उत्पादन आहे.

राष्ट्रीय उत्पादनाच्या वाढीचे महत्त्व हे त्या देशाच्या आर्थिक प्रगतीवर अवलंबून असते. वाढीच्या दरामध्ये सुधारणा होणे म्हणजे राष्ट्राची उत्पन्न क्षमता वाढवली आहे.

Quick Tip

देशाच्या सकल आणि शुद्ध राष्ट्रीय उत्पादनातील फरक हे त्या देशाच्या अंतर्गत विकासाच्या दृष्टीने महत्त्वाचे आहेत.

(iii) पुर्ववयाचा नियम गृहस्थासहित सविस्तर स्पष्ट करा.

Solution :

पुर्ववयाचा नियम (Law of Diminishing Returns) हे एक महत्त्वाचे तत्त्व आहे ज्याचा वापर उत्पादन प्रक्रियेत होतो. हा नियम सांगतो की, जरी एकसारख्या कष्टांमध्ये सामग्रीचा वापर अधिक केला जातो, तरीही उत्पादनाच्या व्याप्तीमध्ये कमी होणारा परतावा असतो. याला प्रकट करून, एकदिवसीय

उत्पादन प्रक्रियेत विशेषतः शेतकऱ्यांनी कृतीत जोडी केली की, अतिरिक्त कामगार किंवा घटकांची वाढीची कामगिरी कमी होईल.

उदाहरणार्थ, ज्या शेतकऱ्याने एका शेतात 1 कामगार आणि 10 उपकरणे वापरले, त्याला जास्त उत्पादन मिळते, पण ज्या वेळी त्याच्याकडे 20 उपकरणे आणि 50 कामगार वापरणार असतात, त्यावेळी उत्पादनांची क्षमता कमी होईल.

Quick Tip

किमान रिसोर्समध्ये किमान खर्च होईल, तसेच अधिक उत्पादन मिळवता येईल हे लक्षात घेतले पाहिजे. याला अधिक साधनांमध्ये एक सुसंगत नियम आहे.